

Коряга Павло Ігорович,

аспірант кафедри теорії та історії культури

Львівського національного університету імені Івана Франка

orcid.org/0000-0002-2249-3083

pavlo.koriaha@lnu.edu.ua

ФЕНОМЕН МІСТА СЛАВУТИЧ У РАДЯНСЬКІЙ ПАРАДИГМІ КОМУНІСТИЧНОГО МАЙБУТНЬОГО

У статті проаналізовано місто Славутич як взірць міста майбутнього у радянській комуністичній ідеології. Розглянуто історію та причину появи міста – від початку 1970-х та побудови Чорнобильської АЕС та міста Прип'ять до техногенної катастрофи на атомній електростанції, проєктування та будівництва Славутича та розпаду Радянського Союзу. Описано містобудівні, архітектурні, мистецькі та історичні особливості Славутича, зокрема унікальні квартали міста: Тбіліський, Бакинський, Єреванський, Вільнюський, Ризький, Талліннський, Чернігівський, Київський, Печерський, Добрянський, Поліський (раніше – Московський), Дніпровський (раніше – Білгородський), Деснянський (раніше – Ленінградський, згодом Невський). Виявлено інноваційні підходи, які були використані у проєктуванні та будівництві міста, зокрема: загальне гуманістичне планування міста радіальним типом, широко розвинена соціальна інфраструктура у кварталах (освітні заклади, заклади соціальної інфраструктури, сквери), збереження лісових дерев під час будівництва та перша у Радянському Союзі система велодоріжок. Детально простежено, як мистецькі національні особливості різних республік (Грузинська РСР, Азербайджанська РСР, Вірменська РСР, Литовська РСР, Латвійська РСР, Естонська РСР), що брали участь у будівництві міста, увиразнюють міський простір Славутича на протигагу типовій радянській стандартизації усього, що пов'язано з мистецтвом і архітектурою зокрема. Проаналізовано, як радянська пропаганда використовувала побудову міста за 2 роки, участь у побудові багатьох республік як потужні символи непорушності економіки СРСР та «дружби народів» на фоні глибокої економічної кризи та протестних настроїв населення у другій половині 1980-х. Визначено, як місто розвивається сьогодні та чому варто серйозно вважати його унікальним архітектурним музеєм під відкритим небом та цінним для української спадщини.

Ключові слова: місто майбутнього, радянська пропаганда, післявоєнний модернізм, міський простір, місто, архітектура, пропаганда, радянський колоніалізм, радянська людина.

Koryaha Pavlo,

Postgraduate Student

at the Department of Theory and History of Culture

Lviv National University of Ivan Franko

orcid.org/0000-0002-2249-3083

pavlo.koriaha@lnu.edu.ua

THE PHENOMENON OF THE CITY OF SLAVUTYCH IN THE SOVIET PARADIGM OF THE COMMUNIST FUTURE

The article analyzes the city of Slavutyich as a model of the city of the future in Soviet communist ideology. The history and reasons for the city's emergence are considered – from the early 1970s and the construction of the Chernobyl nuclear power-plant and the city of Prypiat to the man-made disaster at the nuclear power-plant, the design and construction of Slavutyich, and the collapse of the Soviet Union. The author describes urban planning, architectural, artistic, and historical features of Slavutyich, including the city's unique quarters: Tbilisi, Baku, Yerevan, Vilnius, Riga, Tallinn, Chernihiv, Kyiv, Pechersk, Dobryninsky, Polissia (formerly Moscow), Dniprovsky (formerly Belgorod), Desniansky (formerly Leningrad, later Nevsky). Innovative approaches that were used in the design and construction of the city were identified, in particular: general humanistic radial layout of the city, widely developed social infrastructure in the quarters (educational institutions, social infrastructure, squares), preservation of forest trees during construction, and the first system of bicycle paths in the Soviet Union. The article describes in

detail how the artistic national peculiarities of different republics (Georgian SSR, Azerbaijan SSR, Armenian SSR, Lithuanian SSR, Latvian SSR, Estonian SSR) that participated in the construction of the city emphasize the urban space of Slavutych as opposed to the typical Soviet standardization of everything related to art and architecture in particular. The article analyzes how Soviet propaganda used the construction of the city in 2 years, participation in the construction of many republics, as powerful symbols of the inviolability of the USSR economy and "friendship of nations" against the background of a deep economic crisis and protest moods of the people in the second half of the 1980s. The article describes how the city is developing today and why it should be considered a unique open-air architectural museum valuable for Ukrainian heritage.

Key words: the city of the future, soviet propaganda, postwar modernism, urban space, city, architecture, propaganda, soviet colonialism, soviet person.

Дослідження українських міст та міського простору є актуальним із погляду значення міст у розвитку сучасних суспільств, а також зважаючи на те, що ці міста зазнають руйнувань через війну. Міста ще з часів своєї появи є центрами суспільного, політичного та культурного життя. Вони пов'язані з формуванням та розвитком того, що сьогодні ми окреслюємо терміном «культурний ландшафт» як сукупність та нашарування усіх культурних проявів людини в одному просторі (від архітектури до кіно та театру). В Україні налічується понад 450 міст – міст з тисячолітньою історією, великих індустріальних мегаполісів, малих провінційних історичних містечок та абсолютно нових міст, історія яких не налічує навіть 50 років. Більша частина з них є нашаруванням культур різних історичних періодів чи мистецьких стилів, з яких безпосередньо і формується їхній сучасний культурний ландшафт. У полі уваги цього дослідження одне з наймолодших міст України – місто Славутич, яке не має шарів історичних періодів та виразності у різних мистецьких стилях архітектури, але має інші цікаві особливості, які визначають його унікальність.

Місто Славутич у контексті його містобудівних особливостей та радянського «міста майбутнього» було ґрунтовно проаналізовано українською дослідницею післявоєнної архітектури Євгенією Губкіною у книзі «Славутич. Архітектурний путівник», а також у публіцистичних статтях дослідників Семена Широчина, Кабакової Тетяни, Антона Семиженко, Анастасії Шкалевої. Натомість наукових статей, де було би проаналізовано особливості архітектури і планування міста Славутич у контексті радянських наративів ідеології «дружби народів» та побудови міста майбутнього, у якому планувалося формування взірцевої homo sovieticus, наразі ще недостатньо. Саме дослідження

цього аспекту і стало основою для нашої наукової розвідки.

Історія Славутича тісно пов'язана з катастрофою на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, що сталася 26 квітня 1986 року. Внаслідок аварії відбулося вивільнення радіоактивних елементів, які загрожували радіоактивним зараженням великій кількості територій навколо станції. Таким чином, державою було прийняте рішення про створення навколо ЧАЕС 30-кілометрової зони відчуження та евакуації населення з навколишніх містечок, селищ та 47-тисячного міста атомників Прип'яті.

Після евакуації постала проблема не тільки забезпечення евакуйованих мешканців житлом, але й створення умов для забезпечення подальшої роботи ЧАЕС. Таким чином, у жовтні 1986 року директивними органами СРСР було прийнято рішення про будівництво нового міста для поселення працівників атомної електростанції, а в грудні того ж року почалося його активне проектування. 19 лютого 1987 року постановою Президії Верховної Ради УРСР місту було присвоєно назву Славутич, що в давньоукраїнській мові позначало назву Дніпра (Указ Президії Верховної Ради Української РСР). Місцем будівництва було обрано незаселену ділянку посеред лісу у Чернігівській області, поблизу кордону з Білоруссю та за 40 кілометрів від ЧАЕС. Будівництво міста відбувалося в рекордно стислі терміни, і вже у березні 1988 року було видано перші ордери на заселення квартир.

І хоч саме проектування велося у стислих термінах, над проектом Славутича працювала велика команда фахівців з усього Радянського Союзу. Фактично будівництво цього міста стало останнім масштабним будівництвом у СРСР, за участі восьми союзних республік: Української, Литовської, Латвійської, Естонської,

Азербайджанської, Грузинської, Вірменської та Російської. Таке будівництво відбувалося не тільки з практичною метою: збудувати місто з нуля в найкоротші терміни – воно застосовувалося у комуністичній пропаганді правлячої партії, а саме: підтверджувало тези про непохитність «дружби народів», було символом побудови комуністичного міста майбутнього та своєрідним феніксом, адже радіаційно уражене місто Прип'ять відродилося з попелу. Фактично Прип'ять також у 1970-х роках будувалася як комуністичне місто майбутнього і була спроектована за усіма сучасними на той час тенденціями будівництва: житлові квартали панельної забудови зі скверами та закладами освіти радіально розміщувалися навколо загальноміського центру, в якому розташовувалися палац культури «Енергетик», кінотеатр «Прометей», готель «Полісся» та інші адміністративні будівлі. Тож у такому стерильному радянському просторі панельних будинків, модерністських адміністративних споруд, мозаїчних панно, відповідних радянських топонімів, що у своїй сукупності несли ідеологічні наративи пропаганди комуністичної партії, Прип'ять мала стати зразковим міським простором для формування радянських людей-атомників, які «підкорюють мирний атом», а отже, здатні побудувати комуністичне майбутнє.

Вже під час проектування Славутича його генеральний план став значно продуманішим порівняно з Прип'яттю та іншими новозбудованими містами 60-х та 70-х років, який за рахунок великої групи архітекторів з різних республік та їхнього різного досвіду вирізнявся демократичним підходом до планування міського простору, що мав стати ближчим та зручнішим для його мешканців. За генеральним планом місто поділене на тринадцять кварталів, усередині яких розташовані заклади освіти та культури, сквери та площі, у яких навіть зберегли лісові дерева, що росли тут до початку будівництва. Вищезгадані квартали житлової забудови радіально оточують центральну частину міста з громадською інфраструктурою – центральною площею, міською радою, центральним універмагом, залом урочистих подій та палацом мистецтв. Крім того, унікальним Славутич є і тим, що саме тут було реалізовано першу в Україні й у всьому Радянському Союзі систему велодоріжок, що існує досі.

Безпосередньо прогулюючись і досліджуючи Славутич, можна впевнено говорити про його зручність та доступність як у проектуванні простору, так і в цікавих та на той час інноваційних рішеннях, що запозичувалися швидше з огляду на тенденції урбаністичної забудови західних країн, а не на радянські містобудівні традиції.

Оскільки Славутич задумувався не тільки як місто атомників, але й мав бути символом «дружби народів», то цю ідею намагалися відобразити й у містобудівних та архітектурних особливостях міського простору. Найбільше ці ідеї були реалізовані у житловій забудові міста. І хоч це переважно панельний тип забудови, усі його квартали відрізняються своєю унікальністю, адже були повністю спроектовані та збудовані архітектурними школами різних союзних республік. Таким чином, місто формують: Тбіліський, Бакинський, Єреванський, Вільнюський, Ризький, Таллінський, Чернігівський, Київський, Печерський, Добринінський, Поліський (раніше – Московський), Дніпровський (раніше – Білгородський), Деснянський (раніше – Ленінградський, згодом Невський) квартали (Кабакова, 2019).

На південному сході від центру міста побудовані житлові квартали, названі на честь столиць трьох республік Кавказького регіону. Серед них – Єреванський квартал, однією з характерних особливостей якого є використання вірменського туфу в облицюванні панельних багатоповерхівок, приватних житлових будинків та навіть парканів. Крім цього, вірменські архітектурні традиції проявляються в напівкруглих арках у дворових проїздах та червоних дахах будинків. Характерною рисою п'ятиповерхових будинків є лоджії, типові для міст на південному узбережжі Вірменії. Також на території кварталу розташовані керамічні панно вірменських авторів та вимурувані мангали. У Бакинському кварталі можна зустріти характерні для азербайджанської традиції елементи та орнаменти. Громадські споруди облицьовані травертином, керамічними панно художників М. Кафарова, З. Гусейнова та орнаментами, що включають національні мотиви (зокрема, торговий центр «Айнур» з характерною для азербайджанської традиції галереєю і сходами). Тбіліський квартал вирізняється прикрашеними машикулями на карнизах панельних багатоповерхівок, а балкони оздоблені орнаментом у вигляді

грузинського хреста. Крім того, у цьому кварталі розташований спортивно-оздоровчий комплекс з декоративними елементами, виконаними грузинськими художниками Е. Копадзе, З. Сакварелідзе. Саме квартали, що зводилися республіками Кавказу, мають найбільшу виразність національних архітектурних традицій республік цього регіону, що частково вибивалося з концепції єдиної так званої «радянської» культури, яка мала на меті розмити будь-які прояви національних культур радянських республік, але працювало на ідею «міста дружби народів» (Кабакова, 2019).

Кwartали, що збудовані та названі на честь столиць республік Балтійського регіону, знаходяться у Північно-західній частині Славутича. У Вільнюському кварталі переважає сучасна архітектура, яку дуже ненав'язливо прикрашають геометричні орнаменти. Тут знаходиться кафе «Каунас» з оригінальною вивіскою та приватні будинки з газонами, дахи яких вкриті червоною керамічною черепицею, яка є характерною для литовської архітектури. У Ризькому кварталі, що представляє архітектурну школу Латвії, зосереджені переважно триповерхові будинки, облицьовані цеглою та скатними дахами, а також відділення банку та садок, що є одним із яскравих взірців модерністської архітектури Славутича. Малоповерхові панельні будинки Талліннського кварталу дуже вдало поєднуються з лісовим ландшафтом та рестораном «Старий Таллінн». У балтійських кварталах не простежуються чіткі національні орнаменти, натомість спостерігається близькість архітектурної школи до скандинавських традицій будівництва та їх людиноцентричність: у цих кварталах низькоповерхова забудова, багато закладів освіти, а поміж будинків збережені лісові дерева, що є дуже типовим для скандинавської архітектурної філософії (Широчин, 2023).

У Поліському (раніше – Московський) кварталі розташовані житлові панельні будинки різної поверховості, зокрема і 12-поверхові будинки, що є найвищими спорудами в місті. Особливістю Деснянського (раніше – Ленінградський, згодом Невський) та Дніпровського (раніше – Белгородський) кварталів можна назвати пішохідну алею з фонтанами, які дуже віддалено нагадують петербурзькі фонтани. Проте колишні російські квартали не мають особливих ознак російської архітектурної

традиції, натомість більше паразитують на темі російської культури як безпосередньої правонаступниці Київської Русі та її культурної спадщини. Це, зокрема, проявляється як у використанні давньоруських мотивів у оздобленні громадських споруд кварталів, так і в топонімах цих будівель (спортивний комплекс «Бога-тир», магазин «Русь» та будинок побуту «Слов'янка»). Порівняно з іншими російських кварталів було більше, аж три, що в концепції «дружби народів» ставило РРФСР вищою за інші республіки (Широчин, 2023).

Київський квартал найбільший за площею та розташований у південно-західній частині міста. Попри його найбільшу площу, тут розташовані переважно або приватні будинки, або ж типові для радянської забудови панельні п'яти- або дев'ятиповерхівки, проекти яких можна зустріти у різних містах України, зокрема й у Києві. Основною зручністю цього кварталу можна визначити просторі міжбудинкові території, променади всередині кварталу та великий спорткомплекс з вуличною сценою. Натомість Печерський, Добринінський та Чернігівський квартали були збудовані наприкінці існування СРСР, тому не вирізняються особливими рисами і також складаються переважно з п'яти- або дев'ятиповерхової панельної забудови. Ці райони не мають виразного українського обличчя, що, ймовірно, мало на меті розмити українську ідентичність, не акцентувати на українських елементах в радянській архітектурній традиції, які попри все є присутніми у великій кількості тогочасної житлової забудови в інших українських містах.

Центр міста мав забезпечити усі соціальні функції, що були необхідні для потреб мешканців «міста майбутнього», і розташований у пішій доступності з будь-якої точки міста, адже усі житлові квартали радіально розташовані навколо загальноміського центру. Зокрема, тут розміщені вокзал і автовокзал, банно-пральний комбінат і недобудований готель, що за проектом мав стати найвищою будівлею міста, які б забезпечували мешканців та гостей міста побутовими послугами. Міський парк зі збереженими лісовими деревами та недороблене озеро з набережною, що мало стати головною рекреаційною зоною міста, – зона відпочинку. Поштове відділення, кінотеатр, будинок дитячої творчості, міська рада, палац урочистих

подій, а також два універмаги – «Дніпро» за типовим проєктом, але з власноруч виготовленою годинниковою баштою, та «Десна» (раніше – «Мінськ»). Будівництво універмагу «Десна» було фінансовано Білоруською РСР, оскільки вона не брала участь у будівництві Славутича через наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, але за задумом теж мала внести лепту у будівництво міста. Через економічну кризу кінця 1980-х та згодом розпад СРСР палац культури на 700 місць, міська бібліотека, корпус науково-дослідного інституту не були побудовані, але мали забезпечувати потреби містян в інтелектуальному розвитку та самовдосконаленні (Губкіна Є., 2016).

Для правлячої Комуністичної Партії було важливим сформувавши нового громадянина держави, який підпорядковується партії та вірить у комуністичне майбутнє. Саме завдяки побудові нових взірцевих житлових кварталів у республіках та нових міст з однотипною панельною забудовою мали зростати та формуватися люди нової ери. Отже, з одного боку, Славутич мав стати символом непохитності, міцності

«дружби народів», заміксувавши у собі національні традиції різних союзних республік. З іншого боку, попри бажання комуністичної партії розмити поняття національних традицій та національної ідентичності (зادля утворення таких понять, як «радянський народ», «радянська культура», «радянська людина»), усі квартали через архітектуру, навпаки, увиразнюють кожну республіку, підкреслюючи її унікальні традиції, цінності, виділяючи її в окрему одиницю, що не обов'язково ототожнюється з радянською. Крім цього, варто також зазначити, що місто хоч і будувалося як взірць комуністичного міста майбутнього (як це зазначалося в пропаганді того часу), архітектори стежили за актуальними світовими канонами містобудування і враховували їх (зокрема, таке поняття, як людиноцентричність) під час реалізації міста. Отож, строкаті багатокультурні квартали та модерністський центр міста в результаті формують цікавий музей різних архітектурних шкіл та національних традицій містобудування під відкритим небом, що і робить це місто унікальним (Міняйло, 2021).

Список використаних джерел:

1. Вуков А., Губкіна І. (2019). *Buildings and structures in Ukraine 1955–1991*. Kyiv: Osnovy Publishing.
2. Губкіна Є. (2016). *Славутич: архітектурний путівник*. Берлін: DOM Publishers. 200 с.
3. Кабакова Т. (2019). *Славутич як приклад пізньорадянського урбанізму*. UA-Travels: веб-сайт. URL: <https://ua-travels.in.ua/2019/01/16/slavutich-yak-ostannya-radyanska-urbanistichna-utopiya/>
4. Міняйло Н. (2021). *Місто нових можливостей. Як Славутич перетворюється на культурну столицю*. Хмарочос: веб-сайт. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/09/07/misto-novyh-mozhlyvostej-yak-slavutych-peretvoryuyetsya-na-kulturnu-stolytzyu/>
5. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 лютого 1987. *Загальноміський бібліотечно-інформаційний фонд Славутицької ЦБС*: веб-сайт. URL: <https://slavutichlib.com.ua/pro-biblioteku/istoriya-tsbs?showall=1>
6. Широчин С. (2023). *Місто-утопія. Ось як крізь роки виглядає Славутич – столиця архітектурного мультикультуралізму, що прихистила мешканців Прип'яті*. Заборона: веб-сайт. URL: <https://zaborona.com/misto-utopiya-os-yak-kriz-roky-vyglydaye-slavutych/>

References:

1. Vukov A., Gubkina I. (2019). *Soviet modernism. Brutalism. Post-modernism. Buildings and structures in Ukraine 1955–1991*. Kyiv: Osnovy Publishing.
2. Gubkina I. (2016). *Slavutych: architekturnyj putivnyk [Slavutych: Architectural Guide]*. Berlin: DOM Publishers [in Ukrainian].
3. Kabakova T. (2019). *Slavutych yak pryklad piznoradianskoho urbanizmu [Slavutych as an example of late Soviet urbanism]*. UA-Travels: veb-sait. [in Ukrainian].
4. Minaiilo N. (2021). *Misto novykh mozhlyvostei. Yak Slavutych peretvoriuietsia na kulturnu stolytsiu [City of new opportunities. How Slavutych is transforming into a cultural capital]*. Khmarochos: veb-sait. [in Ukrainian].
5. *Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 19 liutoho 1987 [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated February 19, 1987]*. Zahalnomiskyi bibliotechno-informatsiinyi fond Slavutyskoi CBS: veb-sait. [in Ukrainian].
6. Shyrochyn S. (2023). *Misto-utopiia. Os yak kriz roky vyglydaie Slavutych – stolytsia arkhitekturnoho multykulturalizmu, shcho prykhystyla meshkantsiv Pryp'iaty [Utopia city. This is how Slavutych looks like over the years – the capital of architectural multiculturalism, which sheltered the inhabitants of Pripyat]*. Zaborona: veb-sait. [in Ukrainian].